

MOTIVÁLHATÓK-E A CIGÁNY GYEREKEK

Társadalomlélektani és neveléslélektani vázlat

„Minden rendű és rangú tudásnak, akárcsak a tudatlanságnak, az a tendenciája, hogy opportunistá irányban eltérjen az igazságtól.”

(Gunnar Myrdal)

A KISEBBSÉGI HELYZETBEN LÉVŐ ETNIKUMOK ESETÉBEN sokan bizonyítottanak vesznek, hogy alkatuknál fogva másképpen reagálnak, mint az euro-amerikai kultúra tagjai. Rendszerint nem reagálnak pozitívan lehetőségeikre. Vonzódásukat a semmittevés iránt, a szakértelem hiányát, a bér munkától való idegenkedésüket igénytelenségüknek, rendkívül korlátozott társadalmi és gazdasági látókörüknek, pusztán csak a létfenntartásra irányuló mentalitásuknak, önelégültségüknek, nemtörődöm életfelfogásuknak, valamint annak terhére róják, hogy egyetlen törekvésük a gondtalan élet biztosítása. Néha megemlítik, hogy az alultápláltság, a roppant alacsony életszínvonal csökkenti e kisebbségek életerejét, ez háttal van munkakedvükre és teljesítménymotivációikra, nem tudnak és nem akarnak intenzíven dolgozni (Myrdal 1974).

Tudományos nézőpontok

A szakemberek aligha változtatják meg a világot, presztízsük nem magas (legalábbis Kelet-Közép-Európában, ellentétben az USA-beli NORC-felméréssel), de mégiscsak titokban mozgatják a marionett-figurákat. Megteremtik a szimbolikus és a nagyon is valóságos szcenáriókat, a világnézeteket, az értékeket, a problémákat. Az „utca emberének” világnézetét tudósok alkotják meg, még akkor is, ha nem hallottak róluk sem a többségi, sem a kisebbségi társadalomban. Nem túlzás azt állítani, hogy a szakember a világ optikusa: mi készíjtjük a rózsaszínű vagy a sötétszürke szemüvegeket.

Előljáróban, vagy magyarázatként úgy határozom meg a tanulmány tárgyát, hogy – eltérve a konvencióktól – olyan emberekről írok, akik a fogalom legszárazabb értelmében kisebbségiek. Ez nem csupán etnicitást jelent, nem csupán az eredeti csoporthoz tartozás „törzsi” értelmezését. Egyetértek Rex (1993) fejtegetésével: az etnicitás, a szociális státus és a társadalmi osztály összekapcsolódik. A kisebbségi etnikum – mint kisebbség és mint etnikum – belülről ugyan strukturált, azonban

a társadalomba státus-csoportokként, illetve osztályként illeszkedik be. Ez esetünkben annyit jelent, hogy ezeknek a csoportoknak gyakorlatilag nincsen esélyük arra, hogy bekerüljenek a magyarországi elitbe, vagyis vezető pozícióhoz jussanak a gazdaságban, a tudományban, a kultúrában, a politikában, a fegyveres testületekben, az öt kitüntetett területen. Egy-egy kivétel lehetséges, de az a szabályt erősíti, vagy megjeleníti a társadalom “díszcigány” fogadókészségét (ahogyan volt és van “díszsidó”, “díszgőj”).

Hajtóerőkről, késztetésekről értekezve előre kell bocsátani, hogy a klasszikus felsorolás szerint vannak velünk született, biológiaiilag determinált késztetéseink (éhség, szomjúság, szexualitás, stb.). Régebben ezeknek tankönyvi neve ösztön volt, újabban elsődleges hajtóerőnek, azaz *drive*-nak mondják. Másodlagos hajtóerők a tanultak, azok a motívumok, amelyeket *Maslow* óta az önmegvalósításhoz szükséges tényezőkként ismerünk. Ezekről lesz szó a továbbiakban. Azzal a lényeges különbséggel, hogy nem a kísérleti lélektan, nem a humanisztikus pszichológia játssza a központi szerepet, hanem a kultúra, a közeg, amelyben élünk. Az, amit nem vetkőzhetünk le, próbálkozunk bár körömszakadtáig. *Hall (1981)* megfogalmazása szerint belőle – mármint a tárgyi és a nem tárgyi kultúrából – áll emberi létünk teljes szövedéke. Nem lehetünk függetlenek házunktól, városunktól, technikáinktól, nyelvunktől, akkor sem, ha szenvedünk tőle. Ez különösen igaz, ha figyelembe vesszük *Wiener (1974)* nézeteit is: az etnikai csoportok válsága, a városaink válsága, az oktatás válsága *rendszer an sich*, csupa nagybetűvel. Ez ugyanaz a válság, csak a vetületek különböznek. Új dimenziót alkottunk magunknak, a kulturális dimenziót, s ennek legnagyobb része láthatatlan. Meddig hagyhatjuk ezt figyelmen kívül? Kiváltképp etnikai csoportok esetében szükséges a visszacsatolás. Vegyük példának a legnagyobb magyarországi etnikumot, a cigányságot!

Az élővilág fejlődése folyamán kialakult hatalmasnak nevezhető agyvelőnk, s ennek olyan következményei vannak, amelyeket egyáltalán nem tudtunk volna megjósolni, ha nekünk, embereknek kellett volna megtervezni a főemlősöket. Ennek lényege az, hogy jól-rosszul (inkább rosszul) megépített társadalmi környezetünkhöz jól-rosszul (egészen elfogadhatóan) alkalmazkodni tudunk. Ezt a vitathatatlan sikert elkönnyelheti kisebbségi társadalmunk is – bár a többség gyakran fejét csóválja, gyakran rosszallja, néha üldözi, egyszer-egyszer bünteti is (mármint a túléléshez vezető utakat és módszereket). Azonban nem feledkezhetünk meg arról, erre kötelez a tárgyilagosság elve, hogy mind a többség, mind a kisebbség régióinkban elképesztő türelemről, túlélőképességről, pszichotechnikákról és szociotechnikákról tesz bizonyosságot. Hosszú oldalakon lehetne sorolni a hivatalos és a nem-hivatalos diszkriminatív lépéseket, oldalakat lehetne megtölteni jogos, tényszerű vádakkal, hogy miben, mennyire vagyunk vétkesek és miért. De mindkét csoport, a nagyobb is, a kisebb is. Azonban elkerüli figyelmünket, hogy a “fajgyűlölő” (milyen utálatos és hazug vád!) magyarság okleveleink, kiváltságleveleink szerint már hatszáz éve üldözi a cigányságot. A “más”, az “idegen fajú” cigányság pedig immár hatszáz éve gyülekezik nálunk, lopja a napot, tétlenkedik, parazita, szaporodik arányban és

lélekszámban. Ráadásul a viszonylag elfogult 1992-es reprezentatív minta szerint 1987 óta csökken a cigány-ellenes előítéletek gyakorisága és ereje, pedig minden tanítás szerint, amely gazdasági-társadalmi krízis és rasszizmus kapcsolatát taglalja, pont a fordított eredményt kellett volna kapnia a holland kutatónak (*Postma 1993*). Ebből az következik, hogy a “cigánypárti” és a “cigányellenes” értelmiség is előítéletes. Mintha szükség lenne egy gyámoltalan, védelemre szoruló kisebbségre a gondolkodói-kutatói lét igazolásához. Világgért sem állítanék olyat, hogy a helyzet megnyugtató, hogy nincsen “cigánykérdés”, csak arra kívánok utalni, hogy evidenciáinkkal bajok vannak. Nem a valóságot tükrözik, hanem korábbi tapasztalatainkat, illetve a példaértékűnek tekintett, 30–40 éves nyugat-európai és észak-amerikai elméleteket. A genocídiumokat túlélő örmények, zsidók elhagyták a számukra teljesen kedvezőtlen társadalmakat. Valami okának kell lenni, s ezen érdemes elgondolkozni, hogy van itt minden rossz, de nincs népiirtás, etnikai tisztogatás, és nincsen Fekete Hatalom és nincsen menekülés. Ezek pedig igen makacs tények, nem kerülhetjük meg őket. Töményen: a helyzet rossz, de nem kiélezett. Ezt Kelet-Közép-Európában hangsúlyozni és értékelni kell.

A bénító félelem

A tudomány szintjéről nézve a magas érzelmi-motivációs szint élénk és hatásos válaszokhoz vezet. Ennek alapján cigányságunknak a nemzet élcsapatához kellene tartoznia. A valóság társadalmilag és egyénileg sem ez. Ha ugyanis a felindultság tartós, az nemcsak fékezheti a hatékony viselkedést, hanem az erre való késztetést egyenesen nullára csökkentheti. Nézetem szerint ez az érzelmi állapot, a bénító szorongás jellemzi a cigányságot, amikor a domináns etnikummal, kultúrával kerül szembe. (Mint a későbbiekben majd utalok rá, a cigányság nézetem szerint elsősorban azért nevezhető valamiképpen egységes etnikumnak, mert a közös sors – a domináns etnikum stigmája – egységre kényszeríti.)

Beszélhetünk dermesztő félelelről is, ettől persze hétköznapi értelemben tudunk mozogni, dolgozni, enni-inni, szeretni asszonyainkat, gondolkodni. A félelem elsősorban a fehér, angolszász, protestáns értelemben vett etikus gondolkodást, távlati tervezést, a közvetlen lemondást akadályozza. A félelem, a holnaptól való rettegés csak a mának életét engedi meg. Ez nem gyermeki vonás, ez nem tanulatlanság, ez nem rosszindulat, ez nem etnikai sajátosság: ez egy etnikai csoport tagjai empiriájának egyenes következménye. E pillanatban csak azt kérdezhetjük, mi volt előbb, a tyúk vagy a tojás, vagy azt, mit csinál a szél, amikor nem fúj?

Veszélyes helyzetben “normális” reakció, ha az ember megdermed. A közszerepléstől való félelemtől már mindannyian szenvedtünk pályakezdő korunkban, sokan ma is érezzük a “lámpalázat”. Ha valakit kényszerítenek arra, hogy éljen a nagy lehetőséggel, hogy kivágja a rezet, akkor nyilván csődöt mond. Általában az aggodás korlátozza az ügyességet, a “tudást”. Csak viszonylag (viszonylag!) feszültségmentes

helyzetben tudjuk “hozni magunkat”, a félelem az az állapot, amikor testünk vagy lelkünk sérülésének gondolata kizárólag az elhárításra, a menekülésre készítet (*Hebb 1975*). A szorongás, a bénító félelem a teljesítménykésztetésnek alapvető akadálya lehet. Itt nem kizárólag az iskoláról, az oktatásügyről van szó, sőt nem is elsősorban arról, hanem a társadalomról, amely a cigányságot és az iskolát is körülfogja.

Kérdőjelek a „társadalmi beilleszkedésről”

Átlapozva *Pálhegyit (1981)*, *Serpellt (1981)*, *Peck-et és Whitlow-t (1983)* nem tudok kitérni egy igen fontos elméleti kérdés elől. Ezt a problémát feszegettük *Furray R. Katalinnal* írott munkáinkban (1990, 1991) is. Most azonban inkább azt tartom feladatommak, hogy evidenciáról gondolkodjak – közhely, hogy néha fel kell tenni a kérdést, tényleg evidens-e valami.

Az előbbi kompilatív művek, a mi empirikus dolgozataink megpróbáltak abból kiindulni, hogy tiszteletben tartva a kultúrák másságát, tolerálva a kisebbségeket, hogyan tudnánk kooperációt létrehozni a cigány etnikum és a magyar többségi kultúrát visszatükröző, illetve azt kiszolgáló közoktatási rendszer között. Most arra keresem a választ, mit is tudunk erről a lehetőségről. Alapjában véve két bazális személyiségelméletre és két motivációs elméletre építettünk. *Freud, Kardiner, Maslow, George Mead* munkáit használva hol azt emeltük ki, hogy a személyiség rétegezetten felépített (itt már-már mindegy, hogy a különböző rétegek a mélylélektanból származnak-e, vagy a modern faktoranalitikus modellekből), hol azt, hogy érlelődése kondicionálás, vagy operáns kondicionálás során történik, vagyis a tanulás-kitöltés, vagy a jutalom-büntetés dimenzióiban könnyebb leírni. Mostanáig pontosan ezeknek a nézeteknek az érvényességét, és/vagy sajátosságát nem vettük szemügyre a cigány kisebbséghez tartozó gyermekek motivációinak elemzésekor. Erre pedig azért van szükség, mert a kíváncsiság, a tudás megszerzésének vágya, a világban való eligazodás óhaja az örök emberi kérdésekhez vezet. „Ki vagyok?”, „Mi ez körülöttem?”, „Mit remélhetek?”, „Mit kell tennem?”

Nos, itt a sajátosság: ezek a kérdések nem merülnek fel a könnyörtelen fizikai-biológiai szükségállapotokban vagy az állandó létbizonytalanság nyomása alatt. Így tehát válaszaink esetleg irrelevánsak. Legyünk őszinték: a mi receptjeinkre részben a WASP gondolkodásmód, részben a régi-új (csak frazeológiailag eltérő) elit-tudatú, finnyás értelmiségi attitűd nyomja rá bélyegét. Félve és óvatosan lehet hozzányúlni a cigány gyermekek iskolai és iskolán kívüli motivációjának problémájához.

Kultúráról van szó: a kultúra több és más, mint regionális egység, mint nemzeti elv, mint adott történelmi korszak. Az anyanyelv, az emberi kapcsolatok, a személyes szabadság, a demokratikus értékek talán megvannak ebben a kultúrában, talán nincsenek, de mindenképpen másnyelven. Ha viszont a horizont ilyen messze van, akkor nem szabad vállalnunk, hogy hiedelmeinknek legyenek kitéve. Ha a kisebbség gyermekei körében túlsúlyban van a szégyen, mert cigánynak lenni nem dicső dolog,

akkor szembe kerül(het)nek saját vágyaikkal, és rá kell ébredniük arra, hogy ez az iskolarendszer, ez a társadalom nem alkalmas kívánságaik kinyilvánítására. Ez visszahat arra a magatartásra, amely erősítené az alkalmazkodási késztetésüket, növeli a zavart, a bizonytalanságot és a szorongást.

Másfelől azonban tény, hogy lassacskán létrejön és lassacskán (túlságosan lassan) szélesedik egy cigány értelmiségi réteg. Tudnunk kell azonban azt is, hogy ezzel a művelt és érzékeny emberek köre nő meg, akik védtelenebbek a társadalom embertelenségével, álszentségével szemben. S egyúttal ők lesznek a legkevésbé hajlandók arra, hogy megtegyék az integrációhoz, emancipációhoz feltétlenül szükséges engedményeket. Tudjuk, hogy a "mi" cigány gyermekeink mennyire érzékenyek és szeretetvágyóak. Felnőve – műveltebben és érzékenyebben – nem fogják engedni, hogy mindent passzívan elfogadjanak.

További elvi kérdés, hogy korábban az okozott gondot: csalogassuk be és tartsuk benn a gyermekeket iskolarendszerünkben. Ám időközben már nem érvényes, hogy az iskola a társadalmi mobilitás feltétele, kiváltképpen nem egyedüli feltétele. Szegényebbek lettünk egy illúzióval, és most más természetű a baj. Most a Felvilágosodás korának etikai kérdése lett érvényes: felkészületlen népcsoport szembekerül a gyermekbetegségekkel küzdő parlamentáris demokráciával és a vad, múlt századi gazdaság- és pénzügypolitikával.

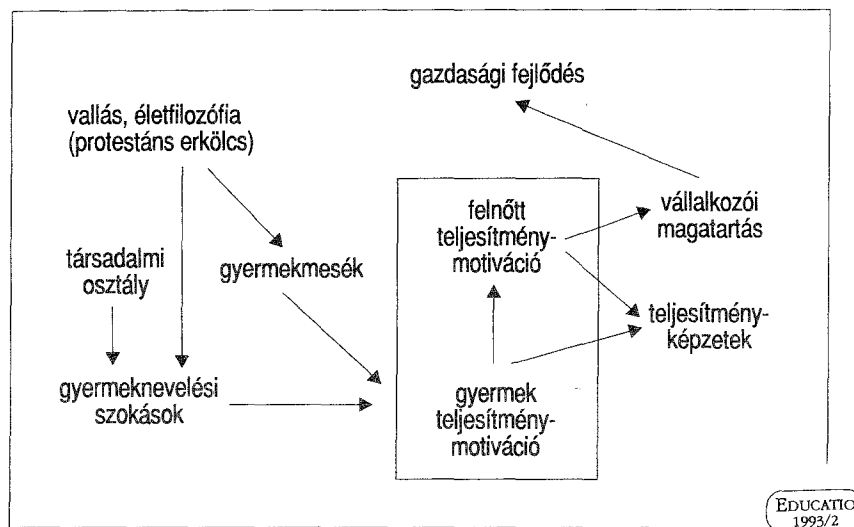
Ezer apró motívum harca

A motívumok harca a hagyományos, német eredetű pszichológiában azt jelenti, hogy egyszerre vannak jelen bennünk ellentétes indítékok, s érdekeinkből, erkölcsiségünkönkövetően a legmagasabbrendű nyeri meg a harcot, ezt követjük, ez az akaraterő diadala. Az általunk vizsgált helyzet mind a többség, mind a kisebbség miatt megköveteli, hogy világos különbséget tegyünk a cigányság ellenes kis csoport és a cigányságtól (néha érthetően, néha érthetetlenül) idegenkedő, illetve a cigánysággal szemben félelmet érző tömegtől. Ez azért fontos, mert mindkét oldal és mindkét oldal sajtója összemosza a különbséget. Pedig az egyikkel szemben fel kell lépni a törvény teljes szigorával, a másik pedig fiatal demokráciánk egyik sarkalatos kérdése.

Az összevágás, az összekeverés tömeghisztériát, önkényt, erőszakot szülhet, míg a párbeszéd esélyt ad arra, hogyan lehet megoldani kisebbségi kérdést. Hétköznapi nyelvre lefordítva: más a skinhead és más az, akinek ellopják néhány tyúkját, más az etnikai maffia és más a nyomorgó tömeg Kelet-Magyarországon. Nem tanultunk eleget Bibótól: a fasiszták ellen harcolni kell, a keresztény úri középosztályt meg kell nyerni (*Bibó 1986*). Történelmi tragédia, hogy a 40-es években azonosították a kettőt, azon az alapon, hogy az ideológiákban voltak empirikus alapon nyugvó apró egyezések – ugyanis volt akkor igazságtalan trianoni békediktátum és tényleg van ma cigánykérdés. Tényleg mulhat a bőr színén, hogy a "kocsisoron" milyen alapon választ valaki és tényleg lehet, hogy egy csoport cigány suhanc miatt átmegegyek az utca a túloldalára. De mindez együtt mégiscsak valami más!

Amit meg kell érteni és meg kell értetni a motívumokkal, elsősorban a teljesítménymotívumokkal, másodsorban az iskolai tanulással kapcsolatosakkal (azért a sorrend, mert az első magában foglalja a másodikat, de a második kezelhető önállóan) összefüggésben, a következő. A motívumokra, mint az élet fenntartásához szükséges feszültségekre szükség van. Maga a motívum azonban sem cél, sem ok, hanem leginkább mechanizmus. Megjelenési formái (pozitív és negatív példák özöne kellene most) nem azonosak azzal, ami kiváltja őket, sem pedig azzal, milyen irányba mozgatják a gyermeket. Pontosan ezért szükséges új történelmi, társadalmi, gazdasági helyzetben felülvizsgálni evidenciáinkat, mert lehet, hogy érvényességi körük csökken, vagy súlypontjaik áthelyeződnek. S valljuk be: a "mi" pszichológiánk, pedagógiánk német gyökerű, amerikaiasan zománcozott, poszt-modernül csomagolt. Ebben a kisebbségi csoportban validitását, reliabilitását eddig alig vizsgáltuk. Ezen a területen lépni kellene, ha pl. Japánnak, Braziliának, a négy kicsi tigrisnek, Izraelnek sikerült és kellett "saját" pszichológiát és nevelési eljárásokat alkotni (nem beszélve a nagy multikulturális államokról), akkor ideje lenne törleszteni adóságunkat elméletben és gyakorlatban egyaránt.

A teljesítményre nevelés összefüggései

A fenti ábrán (McClelland 1961) bemutatott elmélet legalább arra elegendő, hogy a feladat komplexitását és kölcsönös függőségi rendszerben való megjelenését elképzeljük. Minden olyan program, amely az ábrán található rendszerek és alrendszerek mindegyikével foglalkozik, csak a következő nemzedék életében mutat majd hatást. A kutatócsoport nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a 23 fejlett ország 1920-as

években kiadott mesekönyveiben fellelhető teljesítményképzetek, motivációk 0,53-as korrelációs koefficienszt mutatnak a 30-as és a 40-es évek energiatermelésének emelkedésével, míg ez az emelkedés a 40-es és az 50-es években kiadott mesekönyvek teljesítményképzeteivel csak 0,03-as korrelációs koefficienszt adott. Nagyon valószínű, hogy a hatás napjainkban mutatkozna ismét szorosnak.

Intellektuális specifikum lenne azt bizonygatni, mennyire megoldhatatlan feladat egyetlen nemzedék életében átlépni a minőségi határokat. Hosszú távú feladatról van szó, amikor e népcsoport gyermekeinek tanulási motivációjáról gondolkodunk, bár a távlatokat a mindennapok erőfeszítéseivel lehet megalapozni. Amikor tehát a cigány gyermekek iskolai-tanulási motiválásáról van szó, akkor a cigányság helyzetéről és helyzetének távlati javulásáról is szó van.

Olyan leírási módot keresek, amely gyermekközpontú; a gyermekből, kultúrájából, háttéréből indul ki és diagnózis, prognózis, terápiás javaslat egyszerre. Megtévésztőek lesznek a köznap szavak: szakkifejezésekről van szó. Ez a megközelítésmód nem a halmozottan hátrányos helyzet *circulus vitiosusa*, nem a túl könnyen alkalmazható USA-beli néger kérdés, nem a Dél-Afrikai apartheid. Inkább kontinensünk bevándorló, menekült, vendégmunkás, külföldi gyermekei körében gyűjtött tapasztalatokon alapszik.

Motiválás az iskolában?

A kérdés két szálon vetődik fel. Az egyik természetesen a mindennapi iskolai élet. A másik pedig az, milyen mértékben és hogyan szabad beavatkoznunk. Nevezhetjük iskolabetegségnek azt az állapotot, amikor az iskola szempontjából nemkívánatos, zavaró magatartású gyermek jelenik meg az első osztályban és ezt a "kóros" állapotot az iskola sajátos viszonyai konzerválják. Lassan kialakul valamilyen szorongásféle az iskolával szemben, a gyerek néhány év után vonakodik iskolába menni, képtelen megnyikkanni az osztályteremben, az önkéntes hallgatás gettójának fala épül fel. Ha látszik már az iskolaundor, a direktnél talán bosszantóbb, de nagyobb jelzésértékű iskolakerülés, akkor vetíti előre árnyékát a teljesítménykudarccal, az összeomlással. Ez a gettó-szindróma érdekes módon azzal függ össze, ha "túlságosan" sikeres volt az óvodái, az elemi iskolai beilleszkedés, vagyis a gyermek és a család immár többedszer éli át, hogy valahonnan kiszakítják, valahova beparancsolják. Ez kiváltképpen gyakori a mi csoportunk esetében, ahol érvényes a "túlzott" családi kapcsolódás, a féltő gondoskodás. (Ne tévesszen meg senkit a cigány gyermekek felülreprezentációja az állami nevelő intézetekben: a társadalom peremére sodródott, széthullott, deviánsná vált cigány családok nem "a" kultúrát képviselik, hanem egyéni – jóllehet a társadalom által befolyásolt – kudarchelyzeteket jelenítenek meg.)

Axiómaként kezelhetjük, ha a gyermek nem kapja meg az elemi biztonságigényét kielégítő törődésmennyiséget és törődésminőséget, akkor se készíttetésre, se ösztönzésre nincsen esélye a pedagógusnak. (A gyermekek óra alatt elbambulnak, elábrán-

doznak, dekoncentráltak, érdektelenek.) A cigány kisebbségi sorban élő gyermekek bizonyos értelemben – többségük az általuk működtetni nem tudott demokratikus intézmények és ellenséges gazdasági viszonyok között él – hontalanok. (Természetesen nem az anyaország hiányára gondolok esetükben, hanem hazájuk szociális és intézményi berendezkedésére.)

A megoldáshoz hozzájárul, ha a problémát kettős vágányra tereljük. Motiválni, ösztönözni két párhuzamos úton lehet és kell. Az egyik a falakon belüli multikulturalizmus (a cigány gyermekek által megjelenített kultúra meg- és elismerése), a pedagógiai többlet-támogatás, a pozitív diszkrimináció. A másik a kontaktus felvétele a közösséggel (családdal, nagycsaláddal, nemzetséggel). A kettős vágány egyfelé vezet.

Ha felnőtt életre nevelünk, először is el kell fogadnunk (amennyiben az összes véletlen szerencsésen a kezünkre játszik) azt a kényelmes, ám roppant felelősségteljes tényt, hogy a kisgyermek először a szülői példát követi, aztán az iskolait, végül a társadalmat. A fejlődő pszichikum védtelen a szociális befolyásolás három színterével szemben (*Hofstätter*): mégpedig a propagandával, a reklámmal, az oktatással szemben. Ezen kívül pedig bennünk vannak alapvető mechanizmusok: az utánczás, az azonosulás, az interiorizáció, vagy internalizáció. Egy tárgyat alakíthatok úgy, ahogy akarok: faraghatok botot, építhetek házat, főzhetek halászlét. Az embert azonban nem szabad ilyen értelemben alakítanom, habár technikai értelemben nem lenne akadálya. A tanulási motivációt nem szabad úgy értelmezni (szűkíteni), hogy a gyerek motivált legyen például a kémiai fogalmak elsajátítására – vagy az etnikai csoportjától való elszakadásra.

Nem hagyhatjuk magára a súlyos helyzetben lévő cigány gyermekeket, de nem is dönthetünk helyettük. Arra kell nevelnünk, hogy ne rohanjon fejje a falnak, de nem nevelhetjük konformistának, mikor nem tudjuk, mi lesz a norma, mi lesz az érték. Itt és most a legtöbb, amit tehetünk, hogy a lehető legkevesebbet ártsunk: lássuk be, hogy nem tudjuk a Kant-i szépre, jóra, igazra megtanítani, nem tudunk kezébe adni iránytűt, hogy mindig eligazodjon a térképen. Fel kell keltenünk az érdeklődését, hogy akarja megérteni a világot, benne saját helyzetét, próbálja meg "letapogatni" a feléje irányuló elvárásokat, azaz építsen magának pszichológiai radart, aztán döntsön az Alkotmány, az ethosz és saját érdekei alapján. Tehát a kérdés is, a válasz is támaszkodik Riesman-re, ami nem csoda egy etnikai problémákkal terhes, a recesszió és a stagfláció között imbolygó országban.

Az együttműködés lehetőségei

Mifelénk, Közép-Kelet-Európában (és ez nem kizárólag a viszonylag nagy lélekszámnak tulajdonítható) a cigányság megőrzött valamit abból, ami "nemzeti életnek" nevezhető, ami az egyén számára társadalmi otthont nyújthat. Hiába vetjük szemünket Nyugatra, ott más a helyzet. Itt még van valódi kohéziós erő, és igaz az, hogy van egyetlen, de csak egyetlen cselekvés-terület: a cigány lét területe. Ezen a

téren az elérhető eredmények magától a cigányságtól függenek. Azért nem szkepticizmus kétkedéssel elemezni az iskolai sikeresség “magyar” feltételeit, mert a kohézió másik oldalán az a látható fal emelkedik, amelyet a többségi társadalom emel. Rosszak, hibásak, károsak azok a sztereotípiák, amelyek “egyszerű” rasszizmusról, fajgyűlöletről szólnak, sulykolják a reménytelenséget, növelik a feszültséget. A sokszor emlegetett feketéknek az Egyesült Államokban van lehetőségük arra, hogy “kilépjenek”, a zsidóknak minden országban van lehetőségük arra, hogy asszimilálódjanak. A cigányság számára azonban egyik sem megoldás. Hogyan is képzelhetjük, hogy félmillió cigány “kiléphet”, “asszimilálódhat”, vagyis átcúsúzhat a határon, amelyet a többség emel, a kisebbség segít építeni? (*Lewin 1975*)

Az összekényszerített kisebbséget – bár van társadalmi otthonuk, csoporttudatuk, kohéziójuk – külső nyomás segíti továbbra is kisebbségi csoportként élni. Meglehetősen közismert, hogy etnikai kisebbségek esetében beszélhetünk a csoporttagok által választott hovatartozásról, de olyanról is, amelyet a másik (domináns) etnikai csoport jelöl ki, ragaszt rá, címkéz. Bár a demokratikus és humanista felfogás az etnikai csoportot választott csoportnak tekinti és a hovatartozás kérdését az egyéni döntésre bízta, aligha kétséges, hogy a kétféle besorolás létezik, némely esetben egymást áthatja, némely esetben pedig egyszerűen az utóbbi válik uralkodóvá. *Barth (1969)* szerint különösen olyankor jellemző ez, amikor a domináns etnikum számára gazdaságilag-társadalmilag előnyös, ha más csoportokat az uralkodó pozíciókból ki tud zárni.

A cigányság esetében a külső nyomás biztosan erősebb, mint a belső kohéziós erő, ezt tipikus jegyek mutatják. A cigányság önmagában heterogén (eredetük, anyanyelvük, belső szociális struktúrájuk szerint), politikailag kaotikus (közel 200 érdekképviseleti, kulturális, politikai szervezete van), kapcsolataik gyakran ellenségesek, a csoport mint egész szervezetlen és nagyon gyenge. Ha komolyan kezeljük a definíciós kérdéseket, akkor az etnikai kisebbség fogalmában csak akkor gondolkodhatunk, ha a meghatározások sok-sok eleme közül a közös sorsot emeljük ki. Ez a közös sors azonban a mai gazdasági, politikai, tömeghangulati körülmények közepette a bűnbakképzésnek, a dzsungel törvényeit tisztelő liberalizmusnak kedvez. (Vesszen a gyenge, győzzön az erősebb!) Ha nem történik semmi, akkor újra írhatjuk a Darwin-i A fajok eredetét, ahol a szociáldarwinizmus fejezetben a fejlődés egyik zásakutcaja lesz a cigányságról szóló néhány bekezdés.

Mi hát a teendő? Először tisztán kell látnunk. Három embercsoporttal van dolga cigány gyermekeinknek: a barátokkal együtt kell működni, a semlegesekkel igyekezni kell építeni a kapcsolatokat, de vannak ellenségek is, ott nincs helye párbeszédnek, csak tiltakozásnak. Itt vissza kell utalnom az ábrára: ebben a kontextusban nem létezhet külön kisebbségi törvény, külön oktatási törvény, külön foglalkoztatási törvény. Mindegyiket maga alá teperi, elsodorja a képviselői demokráciáról, illetve a gazdaságpolitikáról vallott filozófia. A többi porhintés, szemfényvesztés.

Elmúlt az udvarias hallgatás ideje. Arra kell tanítani a cigány gyermekeket, hogy csak akkor várhatnak aktív segítséget barátaiktól, állíthatják a maguk oldalára a

semlegeseket, ha önmaguk bátran és elszántan védekeznek, építik civil társadalmukat. Új kockázatot kell vállalniok, s ez a kockázat nagyobb, mint a régi, a "lecigányozás". Ez nyomasztó lehet a cigány fiatalokra. De tisztességesebb és méltóbb aktívan reagálni az új helyzetre, mint megvárni azt, hogy a leggyengébb csoport fizeti meg a többség felemelkedésének árát, ahogyan egykor Afrika, Ázsia népei a Nyugat hitelezői lettek. Ha a cigányság nem ad helyet sem cigány, sem magyar csőcseléknek, akkor cselekszik kulturáltan és felelősségteljesen. A többségnek látnia kell, hogy kritikus helyzetünk miatt szükség lehet ugyan olcsó munkaerőre és közbiztonsági bűnbakra, ez azonban veszélyes tévútra vezet.

Tévedés azt hinni, hogy az az ember, aki elszánta magát arra, hogy vállalja a rá kimért sorsot, az folyamatos feszültségben, szorongásban, stressz-helyzetben él, tehát jó talaj az agresszivitás számára. Éppen ellenkezőleg: az szorong, az lesz agresszív, aki nem lát világosan, aki nem tudja, mi a tennivalója. Aki szembenéz a veszéllyel, az élhet derűs légkörben, még akkor is tudja élvezni az életet, ha veszély veszi körül. Csak a bénító félelemtől, szorongástól megszabadulva ösztönözhetőek és bonthatók ki azok a hajtóerők, amelyek a teljesítményképes tudásban is kimutatható hatással lesznek.

És egy zárómondat: ha az olvasó átgondolja a fentieket, el tudja-e dönteni, kiről szól, a többségről, vagy a kisebbségről? Rólad és rólam és róla szól a mese...

HEGEDŰS T. ANDRÁS

IRODALOM

- BARTH, F. (1969) *Ethnic Groups and Boundaries*. London, Allen & Unwin.
- BIBÓ ISTVÁN (1986) A magyar demokrácia válsága. In: *Válogatott tanulmányok II*. Magvető, Budapest, 17–79. pp.
- FORRAY R. KATALIN & HEGEDŰS T. ANDRÁS (1990) *A cigány etnikum újjászületőben*. Bp., Akadémiai Könyvkiadó-Közoktatási Kutató-sok Titkársága.
- FORRAY R. KATALIN & HEGEDŰS T. ANDRÁS (1991) *Két tanulmány cigány gyermekekről*. Bp., Akadémiai Könyvkiadó-Közoktatási Kutató-sok Titkársága.
- HALL, E. T. (1981) *Rejtett dimenziók*. Bp., Gondolat.
- HEBB, D. (1975) *A pszichológia alapkérdései*. Bp., Gondolat.
- MYRDAL, G. (1974) *Korunk kihívása: a világszegénység*. Bp., Gondolat.
- McCLELLAND, D. C. et al (1961) *The Achieving Society*. Princeton, Van Nostrand.
- PÁLHEGYI FERENC (1981) *Személyiséglélektani kalauz*. Bp., Tankönyvkiadó.
- PECK, D. & WHITLOW, D. (1983) *Személyiség-elméletek*. Bp., Gondolat.
- POSTMA, K. (1993) Csökken a cigányokkal szembeni előítélet. *Közgazdász*, No. 5.
- REX, J. (1992) Ethnic and Class Conflict in Europe. *Aula*, No. 3. 18–28. pp.
- RIESMAN, D. (1983) *A magányos tömeg*. Bp., KJK.
- SERPELL, R. (1981) *Kultúra és viselkedés*. Bp., Gondolat.
- WIENER, N. (1974) Az értelmiség és a tudós szerepe. In: *Válogatott tanulmányok*. Bp., Gon-